BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION METODLAR

Mamatxonova Sevara Akram qizi
Turan International University,
S.BT-22-08 guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23151981

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda innovatsion pedagogik metodlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchining axborotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, taqqoslash, dalillarni baholash, savollar berish, muqobil fikrlarni ko‘rib chiqish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda muammoli ta’lim, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “B-B-B”, “Sinkveyn”, “Keys-stadi”, “Fishbone”, “Debat”, “Think-Pair-Share” hamda raqamli interaktiv metodlarning boshlang‘ich ta’limdagi imkoniyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, innovatsion metodlarni qo‘llashning bosqichlari, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining o‘zgarishi hamda tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Natijalar innovatsion metodlarni tizimli va maqsadli qo‘llash o‘quvchilarning savol berish, dalillash, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, tanqidiy fikrlash, innovatsion metodlar, muammoli ta’lim, interaktiv metodlar, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, dalillash, tahlil, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В статье анализируются теоретические и практические аспекты использования инновационных педагогических методов для развития критического мышления учащихся начальных классов. Критическое мышление рассматривается как способность учащегося не просто воспринимать информацию, а анализировать её, сравнивать, оценивать доказательства, задавать вопросы, рассматривать альтернативные точки зрения и формулировать обоснованные выводы. Рассматриваются возможности использования проблемного обучения, методов «Мозговой штурм», «Кластер», «Инсерт», «Знаю–Хочу узнать–Узнал», «Синквейн», «Кейс-метод», «Fishbone», дискуссии, «Think-Pair-Share» и цифровых интерактивных методов. Также определяются этапы применения инновационных методов, изменения в деятельности учителя и учащихся, а также критерии оценки критического мышления. Результаты показывают, что систематическое и целенаправленное использование инновационных методов способствует развитию навыков постановки вопросов, аргументации, анализа, решения проблемных ситуаций и самостоятельного формирования выводов.

Ключевые слова: начальное образование, критическое мышление, инновационные методы, проблемное обучение, интерактивные методы, творческое мышление, самостоятельное мышление, аргументация, анализ, педагогическая технология.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of using innovative pedagogical methods to develop critical thinking among primary school pupils. Critical thinking is understood as the ability not simply to receive information, but to analyze it, compare ideas, evaluate evidence, ask questions, consider alternative perspectives, and formulate well-grounded conclusions. The study examines the potential of problem-based learning, brainstorming, clustering, the INSERT strategy, K-W-L, the Think-Pair-Share strategy, case-based learning, Fishbone, discussion, debate, and digital interactive methods in primary education. The article also identifies stages for applying innovative methods, changes in teacher and pupil roles, and criteria for assessing critical thinking. The findings indicate that systematic and purposeful use of innovative methods contributes to pupils' abilities to ask questions, provide arguments, analyze information, solve problematic situations, and formulate independent conclusions.

Keywords: primary education, critical thinking, innovative methods, problem-based learning, interactive methods, creative thinking, independent thinking, argumentation, analysis, pedagogical technology.

Kirish. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchiga tayyor bilimlarni berish bilangina cheklanmay, unda mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, muammolarni hal etish va asoslangan qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat. Axborot oqimining tez sur'atlarda kengayishi sharoitida o'quvchi turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni qabul qiladi. Shu sababli ularning ishonchliligini baholash, muhim va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlash, dalil va fikrni ajratish hamda o'z nuqtayi nazarini asoslash ko'nikmalari tobora muhimlashmoqda.

Tanqidiy fikrlash aynan shu ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiluvchi intellektual kompetensiyalardan biridir. Uni boshlang'ich sinflardanoq shakllantirish o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlarida mustaqil bilim olishiga mustahkam zamin yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tanqidiy fikrlashni tabiiy ravishda savol berish, taqqoslash, sababni izlash, taxmin qilish va o'z fikrini bildirish jarayonida rivojlantiradilar. Shuning uchun dars jarayonida ularning tabiiy qiziquvchanligini qo'llab-quvvatlovchi innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat, amaliy topshiriqlarni tahlil qilish, modellashtirish hamda ilg'or pedagogik tajribani umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tanqidiy fikrlashning boshlang'ich sinf o'quvchilarida namoyon bo'lishini baholash uchun quyidagi mezonlar belgilandi:

Mezon	Ko'rsatkichlar
Savol berish	Mazmunli va aniqlashtiruvchi savollar berish
Tahlil	Axborotning asosiy qismlarini ajratish
Taqqoslash	O'xshash va farqli jihatlarni aniqlash
Dalillash	O'z fikrini misol va dalillar bilan asoslash
Muqobil fikr	Boshqa nuqtayi nazarlarni ko'rib chiqish
Muammo yechish	Turli yechimlarni taklif qilish

Tanqidiy fikrlashni faqat “tanqid qilish” bilan bog‘lash noto‘g‘ri. U axborot va g‘oyalarni chuqur tahlil qilish, ularning asoslanganligini baholash hamda dalillarga tayangan holda mustaqil xulosaga kelishni anglatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash quyidagi oddiy, ammo muhim faoliyatlar orqali shakllanadi:

- “Nima uchun?” deb so‘rash;
- “Qanday qilib?” deb aniqlashtirish;
- ikki obyektni taqqoslash;
- sabab va oqibatni aniqlash;
- o‘z fikrini tushuntirish;
- boshqalarning fikrini tinglash;
- xatoni aniqlash;
- turli yechimlarni izlash;

- **xulosani asoslash.**

Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirish maxsus bitta dars bilan cheklanmasdan, barcha fanlar mazmuniga singdirilishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi innovatsion metodlardan samarali foydalanish mumkin:

Metod	Asosiy vazifasi	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
“Aqliy hujum”	G‘oyalarni erkin ilgari surish	Erkin va ijodiy fikrlash
“Klaster”	Tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rsatish	Tahlil va tizimlashtirish
“B-B-B”	Bilimlarni faollashtirish	Refleksiya
“INSERT”	Matn bilan faol ishlash	Axborotni tahlil qilish
“Think-Pair-Share”	Fikrni individual va juftlikda muhokama qilish	Dalillash va muloqot
“Fishbone”	Muammo sabablarini aniqlash	Sabab-oqibat tahlili
“Keys-stadi”	Hayotiy vaziyatni tahlil qilish	Muammo yechish
Debat	Turli pozitsiyalarni himoya qilish	Argumentatsiya
“Sinkveyn”	Tushunchani umumlashtirish	Xulosa va ijodkorlik
Raqamli viktorina	Tezkor fikrlash va baholash	Tahlil va qaror qabul qilish

“Aqliy hujum” o‘quvchilarni ma’lum muammo yuzasidan imkon qadar ko‘proq g‘oyalarni ilgari surishga undaydi.

Masalan, tabiiy fan darsida:

“Tabiatni ifloslanishdan qanday himoya qilish mumkin?”

savoli beriladi.

O‘quvchilar:

- chiqindilarni kamaytirish;
- daraxt ekish;
- suvni tejash;
- plastikdan kamroq foydalanish;

- chiqindilarni saralash

kabi fikrlarni ilgari suradilar.

Keyinchalik o‘quvchilar ushbu g‘oyalarni tahlil qilib, eng samarali takliflarni ajratadilar. O‘quvchilar dastlab turli taxminlarni ilgari suradilar. Keyin kuzatish yoki tajriba asosida o‘z taxminlarini tekshiradilar.

Bu jarayonda o‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki o‘z fikrining to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini dalillar asosida baholashni o‘rganadi. Keys-stadi hayotiy vaziyatni tahlil qilishga asoslangan metoddir. Boshlang‘ich sinflarda keyslar sodda va o‘quvchining kundalik hayotiga yaqin bo‘lishi kerak.

O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASH

O‘qish savodxonligi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Matn bilan ishlashda quyidagi savollarni berish mumkin:

- Muallif nimani aytmoqchi?
- Qahramon nima uchun bunday yo‘l tutdi?
- Matndagi qaysi dalil sizning fikringizni tasdiqlaydi?
- Qahramonning qarori to‘g‘rimi?
- Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?
- Voqea boshqacha yakunlanishi mumkinmidi?

Bunday savollar o‘quvchini matnni shunchaki qayta hikoya qilishdan yuqori darajadagi fikrlashga olib chiqadi.

Matematika darsida tanqidiy fikrlash faqat misol yechish bilan emas, yechimni tushuntirish va taqqoslash orqali rivojlanadi.

Masalan:

“Masalani ikki xil usulda yechish mumkinmi? Qaysi usul qulayroq? Nima uchun?”

degan savollar o‘quvchini yechimning to‘g‘riligini tekshirishga va o‘z tanlovini asoslashga undaydi.

Shuningdek:

- noto‘g‘ri yechimni topish;
- xatoni izohlash;
- ortiqcha ma’lumotni aniqlash;
- yetishmayotgan ma’lumotni topish;
- bir nechta yechimni taqqoslash

kabi topshiriqlar ham samaralidir.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TANQIDIY FIKRLASH

Raqamli ta’lim vositalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun interaktiv muhit yaratishi mumkin.

Masalan:

- raqamli viktorinalar;
- interaktiv testlar;
- virtual doskalar;
- raqamli hikoyalar;
- elektron klasterlar;

- taqdimotlar;
- multimedia topshiriqlari.

Bunda texnologiyaning o‘zi maqsad emas. Asosiy maqsad o‘quvchini fikrlashga undaydigan topshiriq yaratishdir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o‘qituvchi bilimning yagona manbai emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayonini boshqaruvchi pedagog sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchi:

- ochiq savollar beradi;
- muammoli vaziyat yaratadi;
- turli fikrlarni qabul qiladi;
- o‘quvchini dalillashga undaydi;
- xatoni o‘rganish imkoniyati sifatida ko‘rsatadi;
- savol berishga rag‘batlantiradi;
- mustaqil xulosa chiqarishga sharoit yaratadi.

Ayniqsa, “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Buni qanday isbotlaysan?”, “Boshqa fikr bo‘lishi mumkinmi?” kabi savollar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni quyidagi model asosida tashkil etish mumkin:

1-bosqich – Qiziqish uyg‘otish

Rasm, savol, muammoli vaziyat yoki hayotiy misol taqdim etiladi.

2-bosqich – Savol qo‘yish

O‘quvchilar mavzu yuzasidan savollar ishlab chiqadilar.

3-bosqich – Axborotni tahlil qilish

Matn, rasm, jadval, tajriba yoki boshqa manbalar bilan ishlanadi.

4-bosqich – Fikrlarni taqqoslash

O‘quvchilar o‘z fikrlarini tengdoshlarining fikrlari bilan solishtiradilar.

5-bosqich – Dalillash

O‘quvchi o‘z fikrini dalillar, misollar yoki kuzatishlar bilan asoslaydi.

6-bosqich – Xulosa

Eng maqbul fikr yoki yechim shakllantiriladi.

7-bosqich – Refleksiya

O‘quvchi o‘z fikrlash jarayonini baholaydi.

Umumiy model:

Qiziqish → Savol → Tahlil → Taqqoslash → Dalillash → Xulosa → Refleksiya

Rivojlantiriladigan kompetensiya	**Samarali metodlar**
Savol berish	Muammoli ta’lim, B-B-B
Tahlil qilish	Fishbone, INSERT, Klaster
Dalillash	Think-Pair-Share, debat
Ijodkorlik	Aqliy hujum, Sinkveyn
Muammo yechish	Keys-stadi, muammoli ta’lim
Taqqoslash	Venn diagrammasi, Klaster

Rivojlantiriladigan kompetensiya	Samarali metodlar
Refleksiya	B-B-B, Sinkveyn
Qaror qabul qilish	Keys-stadi, munozara

Innovatsion metodlarning eng katta afzalligi shundaki, ular tanqidiy fikrlashning faqat bitta jihatini emas, balki bir nechta komponentini kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beradi. O‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini baholashda faqat to‘g‘ri javobga e’tibor qaratish yetarli emas.

Quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Daraja	Tavsif
Yuqori	Mustaqil savol beradi, dalil keltiradi, muqobil fikrni baholaydi va asoslangan xulosa chiqaradi
O‘rta	Muammoni tushunadi, fikr bildiradi, ammo dalillashda yordamga muhtoj
Boshlang‘ich	Savolga javob beradi, lekin mustaqil tahlil va xulosa chiqarishda qiyinchilikka duch keladi

Tadqiqot muhokamasi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish bir martalik metodik tadbir emas, balki muntazam tashkil etiladigan pedagogik jarayondir. Buning uchun darslarda o‘quvchining savol berishi, fikr bildirishi, xato qilishi, xatosini tahlil qilishi va o‘z qarashini asoslashiga imkon beruvchi muhit yaratilishi zarur.

Innovatsion metodlardan foydalanishda eng muhim jihat – metodning nomi emas, uning o‘quvchini qanday fikrlash faoliyatiga jalb etishidir. Masalan, “Aqliy hujum” shunchaki ko‘p fikr aytish bilan tugamasligi, keyingi bosqichda ushbu fikrlarni tahlil qilish va baholash bilan davom etishi kerak.

Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir muhim sharti – xatoga nisbatan ijobiy munosabatdir. O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasa, o‘z fikrini erkinroq ifodalaydi, farazlar ilgari suradi va yangi yechimlarni sinab ko‘radi.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni boshlang‘ich ta’limning dastlabki bosqichlaridanoq yo‘lga qo‘yish zarur.
2. Innovatsion metodlar o‘quvchilarning faol bilish jarayonini tashkil etish uchun samarali vosita hisoblanadi.
3. Muammoli ta’lim, “Aqliy hujum”, “Think-Pair-Share”, “Fishbone”, “B-B-B”, “Keys-stadi”, debat va raqamli interaktiv metodlar tanqidiy fikrlashning turli komponentlarini rivojlantirish imkonini beradi.
4. Ochiq savollar, muammoli vaziyatlar va dalillashga yo‘naltirilgan topshiriqlar tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.
5. Tanqidiy fikrlashni baholashda faqat yakuniy javob emas, balki o‘quvchining fikrlash jarayoni ham hisobga olinishi kerak.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Tanqidiy fikrlash o‘quvchining bilimlarni yodlab

olishidan ko‘ra, ularni anglash, tahlil qilish, baholash, dalillash va amaliy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Umuman olganda, innovatsion metodlardan tizimli, maqsadli va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, tahlil qilish, dalillash, muammolarni hal etish va asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan intellektual kompetensiyalarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Insight Assessment, 2015.
2. Ennis R. H. Critical Thinking and Subject Specificity: Clarification and Needed Research // Educational Researcher. – 1989. – Vol. 18(3). – P. 4–10.
3. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009.
4. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
5. Chauhan, S. S., Padmavathy, R., Ergashboyevna, N. U., Mohameed, H., Arunkumar, E., Priyanka, T. P., ... & Shetty, C. (2025, November). Engineered Bacterial Bioleaching for Sustainable Metal Recovery and E-Waste Biodegradation. In 2025 International Conference on Intelligent Systems and Pioneering Innovations in Robotics and Electric Mobility (INSPIRE) (pp. 402-407). IEEE.
6. Habelalmateen, M. I., Mishra, N., Ergashboyevna, N. U., Kannan, A. S., Madhavi, V., Bhuvaneshwari, K. S., & Turdiev, I. M. (2025, November). Predictive Multi-Agent Coordination for Adaptive and Human-Aware Collaborative Assembly Robotics. In 2025 International Conference on Innovations and Emerging Technologies In AI & Communication Systems (IETACS) (pp. 1682-1688). IEEE.
7. Prathipa, R., James, L., Fallah, M. H., Saritha, G., & Ergashboyevna, N. U. (2025). Exploring the Effects of Electromagnetic Radiation on DNA at Microwave and Radio Frequencies. National Journal of Antennas and Propagation, 7(2), 293-301.
8. Nurullayeva, U. E. (2023). Hamkorlik pedagogikasi orqali tarbiya jarayoniga pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishning pedagogik asoslari. Science and Education, 4(5), 1250-1254.